

רוח חדשה – ישנה

על "הקוד האתי" של צה"ל

ראשי פרקים

- א. הקדמה
- ב. רוח צה"ל
- ג. הערך - מהו?
- ד. תוקפם של ערכים
- ה. דרכי הטמעת הערכים
- ו. משמעות רוח הלחימה בקרב
- ז. סיכום

א. הקדמה

בשנת תשנ"ה פרסמה ועדה בראשותו של פרופ' אסא כשר מסמך שכותרתו: "רוח צה"ל - ערכים וכללי יסודיים".

מסמך זה הוגדר כ"קוד האתי לפיו ינהגו כל חיילי צה"ל".¹ "רוח צה"ל היא תעודת הזהות הערכית והנורמטיבית של צה"ל כגוף, זו העומדת ביסוד כל הפעולות של כל חייל וחיילת במסגרת צה"ל". לגבי תוכן המסמך, הרי ש"רוח צה"ל כוללת את אחד עשר ערכי צה"ל: דבקות במשימה, אחריות, אמינות, דוגמה אישית, חיי אדם, טוהר הנשק, מקצועיות, משמעת, נאמנות, נציגות ורעות.

שלוש טענות מרכזיות הועלו נגד מסמך זה שנתכנה "הקוד האתי":

א. ה"קוד האתי" כולל בתוכו אחד עשר עקרונות שאמורים להיות החשובים ביותר לצבא. אולם, כל העקרונות שנמנו הינם עקרונות מגבילים המורים איך לפעול, ואין בהם כל עקרון המסביר את עצם הפעילות. כך, למשל, הערך "אהבת הארץ" שנמנה כערך במסגרת מסמכים קודמים (כמו זה שיצא בזמנו בבה"ד 1), הושמט מ"רוח צה"ל".

¹ הציטוטים לקוחים מההקדמה למסמך בהוצאת מפקדת קצין חינוך ראשי, צה"ל.

רוח חדשה ישנה

ב. הקוד בוסס על הבנת כותביו את הפילוסופיה המודרנית של המוסר. המקורות שצויינו בתורף המסמך הינם כלליים מאוד: "מסורת ישראל", "מסורת מדינת ישראל" ו"מסורת צה"ל". גופים דתיים טענו בהקשר זה שערכי צה"ל כתובים כבר - בתורה.

ג. הועלו טענות נגד עצם הצורך במסגרת קרה כ"קוד אתי".

לעומת הגישות הללו, הטענה המרכזית במאמר זה היא כי "רוח צה"ל" כשאיפה היא דבר חיובי, ושורש הבעיה אינו בערך זה או אחר, או במקור ספציפי, כי אם בגישה הבסיסית להגדרת ה"ערך" ולתפיסת השרות בצה"ל. במאמר זה תוצע קונספציה אחרת מזו של כותבי הקוד האתי והגדרה שונה ל"ערך", שיעומתו עם הקונספציה המצויה ביסוד המסמך "רוח צה"ל".

ב. רוח צה"ל

כי תצא מחנה על איביך ונשמרת מכל דבר רע.²

...כי הכתוב יזהיר בעת אשר החמא מצוי בו, והידוע במנהגי המחנות היוצאות למלחמה כי יאכלו כל תועבה, יגזלו ויחמסו ולא יתבוששו אפילו בניאוף וכל נבלה. הישר בכני אדם כטבעו יתלבש אכזריות וחמה כצאת מחנה על אויב, ועל כן הזהיר בו הכתוב: זנשמרת מכל דבר רע.³

במצב המיוחד של "המחנות היוצאים למלחמה" יש לקבוע כללי התנהגות ולהזהיר במיוחד. צה"ל דהיום אינו מכיר בהלכות מלחמה ממקורות ראשונים, ולכן עצם ההרגשה בחוסר זה והחיפוש אחר כללים הם חיוביים. עצם פרסום קובץ מוסרי מיוחד לצה"ל, ודרישת הרוח הצה"לית הם דברים ישראלים אמיתיים. אולי אין התוצאה מושלמת, אך הדרישה בעצמה היא אות חיים.⁴

אמנם, את תורף הקוד יש לבחון, וראשית יש להתבונן במקורו. "רוח צה"ל - הערכים' זוהי יתעודת הזהות' הערכית והנורמטיבית של צה"ל כגוף, זו העומדת ביסוד כל הפעולות של כל חייל וחיילת במסגרת צה"ל הכוללת את אחד עשר ערכי צה"ל.⁵

² דברים כ"ג י"א.

³ רמב"ן שם.

⁴ אגרות הראייה קנ"ח.

⁵ רוח צה"ל, הקדמה, סעיפים 1, 2.

ג. הערך – מהו?

לכן, אם רוח צה"ל הוא קובץ ערכים, יש לבדוק האם הוא אכן מכיל ערכים, ולשם כך יש להגדיר מהו "ערך". פרופ' ישעיהו ליבוביץ'⁶ מבחין בין מושג הצורך למושג הערך. ערכים, ע"פ גישתו, אינם באים לספק צורך מסוים של האדם, אלא להפך, דורשים ותובעים מן האדם. ערכים נמדדים במה שהאדם מוכן לתת למענם, ולא במה שהם נותנים לאדם. לכאורה, רוח צה"ל אכן מאופיינת כך, שהרי הדביקות במשימה היא "עד כדי חירוף נפש"⁷, מה ניתן לתת יותר למען ערך מאשר את החיים עצמם?

גישה אחרת לעניין הערכים גורסת, כי ככלל אין אנשים פועלים בניגוד לצרכיהם האישיים, מה שנראה במבט שטחי כהתנהגות הנוגדת לצרכים ולאינטרסים האישיים, מתגלה כהתנהגות העונה על צרכים אחרים, חזקים יותר. פעילותו של אדם מכוונת בראש ובראשונה לשמר את דימויו ואת הערך העצמי שלו ולהאדירם, ואלה הינם פועל יוצא של התייחסות ושל ציפיות חברתיות. במילים אחרות: "דברים אחרים משמעותיים או קבוצת ההתייחסות של הפרט מעצבים את ערכיו ואת אמונותיו, את עמדותיו ואת התנהגותו. ככל שתחושת השייכות של הפרט והזדהותו עם קבוצת ההתייחסות שלו יהיו גבוהות יותר, כך תגבר המוטיבציה שלו לענות על צפיותיה ועל ערכיה. ככל שיענה יותר על הציפיות של החברה ועל ערכיה, כך יזכה לתגמולים הנשאפים ביותר, דהיינו ליוקרה, למעמד ולהכרה חברתית, אשר הם מצידם יגבירו את דימויו ואת הערך העצמי שלו"⁸.

לפי גישה זו תכליתם של ערכים אינה אלא מילוי צרכי החברה. גם לפי גישה זו ניתן לאפיין את "רוח צה"ל" - דוגמא אישית, מקצועיות, אחריות וכו' ואף דבקות במשימה - על מנת לשמר את הדימוי העצמי ולהאדירו כדי לענות על ציפיות החברה.

יוצא מכאן, כי הקוד "נטו" הינו אכן מוסרי וחיובי. ההפרש היחיד הוא מקור הערכים, האם מקורם הוא עליון ותובעני, אידיאליסטי ותובע הקרבה, או שמקורם הוא דרישות חברתיות שלאדם אינטרס למלאן.

⁶ שיחות על מדע וערכים, אוני' משוורת, משה"ב, 1987.

⁷ כל הציטטות מערכי צה"ל לקוחים מהמקור הנ"ל בהוצאת מקחני"ר.

⁸ דברים אלו נמצאים אצל שפירא יונתן ובן אליעזר אורי, ע"ע 1988 וכן אצל תא"ל גדי אמיר קחני"ר, ממנהיגות בעידן של שינוי ערכים, עמ' 69.

ד. תוקפם של הערכים

אמנם, משמעות השאלה - מהו אכן מקור הערכים, היא עצומה. אם הערכים נובעים מסיבות חברתיות הנובעות מאינטרסים אישיים, עלול להוצר מצב בו האינטרסים האישיים יגברו על האינטרסים הנובעים מהם, על תולדותיהם המוגדרות כערכי צה"ל, או שאף ישתנו וממילא יבטלו תולדותיהם. הערכים תלויים בדבר שאין סופו להתקיים! ובודאי שאי אפשר לסמוך על קיומם במצב קיצוני כמלחמה.

לעומת זאת, אם הערכים נובעים מתוך המוחלט, מתוך תחושה של שליחות אלוקית עליונה, נצחית, הרי שגם הם מקבלים משמעות מוחלטת ונצחית שלא תתבטל, ובודאי הם אמיתיים ויתקיימו אף במצב קיצוני כמלחמה, ויש לנו לעשותם כנר לרגלינו, מתוך ידיעה שהנרות הללו יצטרפו לאור גדול.

לכן, ברור שעל הדיון להתמקד באבן הראשה, במקור, בגזע החסון ממנו יתפשטו הענפים, ורק מתוך כך לגשת לפרטים, לסננם ולהגדירם. כי אם אינם תלויים באילן גדול, כל כמה שיהיו משוכללים ומהוקצעים, ימוטו בכל רוח מצויה. וא"כ נשאלת השאלה אלו מן הגישות הנ"ל למקורם של ערכים היא המגדירה את רוח צה"ל.

ה. דרכי הטמעת הערכים

קחנ"ר תא"ל גדי אמיר טוען כי⁹: "בעבר ניתן היה לאפיין ערכים כמו הקרבה עצמית, ויתור על צרכים אישיים למען היחידה החברתית הגדולה וויתור על תענוגות למען יעילות... כיום, ניתן לאפיין את הערכים כאלה המכוונים ל"אני", כשהמיקוד הוא עתה על האינדיבידואל ועל צרכיו, שהוא בעל אחריות ונאמנות קודם כל לעצמו [מעבר מערכים קולקטיביים (אלטרואיזם) לערכים אישיים (אגואיזם)]."

והוא מוכיח קביעתו זו¹⁰: בתחילת שנות השמונים נשמעו לראשונה, אמנם בשפה רפה, התבטאויות מצד קצינים בצה"ל בדבר הצורך להיטיב את תנאי השכר והשירות שלהם. עד לתקופה זו היו הצהרות אלו, לפחות בפומבי ובריש גלי, בגדר 'טאבו'. התפישה הערכית והנורמטיבית בתקופה זו היתה, כי השירות בצבא צריך להיות מבוסס בעיקר על תחושת השליחות וההקרבה של המשרתים בו, וכי לא יתכן קשר בינו לבין תגמולים חומריים מעבר לקיום בכבוד. המניע העיקרי לשירות ע"פ

⁹ במאמרו "מנהיגות בעידן של שינוי ערכים" 67-73.

¹⁰ שם.

שחר ארזי

תפיסה זו אינו נובע מצרכים אישיים וחומריים, אלא מאותה תחושת שליחות לאומית שמשמעותה הקרבה או דיכוי כל צורך וסיפוק אישי למען החברה והמדינה. מה שהחל כהתבטאויות בודדות ומהוססות הלך וגבר עם השנים, עד תקופה זו ממש, בה אנו חוזרים למגמה הפוכה: לא עוד אותם דיבורים על תחושת שליחות לאומית ועל הקרבה אישית למען החברה, אלא תביעות מפורשות וגלויות להטבת תנאי השירות.

בסיכומו של דבר, נראה, כי רוח צה"ל היא קובץ ערכים יסודיים, והשאלה היא האם הוא משתלשל מעמוד של שליחות או מצרכים שהצבא העמיד לעצמו, על מנת שקובץ הפרטים המרכיבים אותו יתפקד כהלכה. לפי ניתוחו של תא"ל אמיר את התקופה, "הערכים מכוונים לאני". אם הערכים מכוונים לאני, נשאלת השאלה: היאך מטמיעים ערכים במצב זה?

שתי דרכים עומדות בפני הבא לפתור בעיה זו. האחת היא לשנות את הקונספציה כולה לתפיסה השליחותית¹¹, והשניה היא להתאים את הערכים לקונספציה הקיימת. כך נקט תא"ל אמיר, למשל, בבואו לבנות מנהיגות בעידן של שינוי ערכים. לא להלחם בשינוי, אלא להתאים את המנהיגות לערכים החדשים, וכן הוא מנחה את המנהיגים דעתה: "מנהיגות טובה מבינה כי השינוי המתרחש בתוכה הינו מעבר לשליטתה, ולכן אינה מנסה להלחם בו או לבולמו... תפקידה של המנהיגות הוא בראש ובראשונה זיהוי השינוי ומערכת הערכים החדשה הנוצרת בעקבותיו, על מנת להביא את הכוחות, הרגשות וההתנהגויות הקיימים ממילא בחברה לידי ביטוי, כוונים ומטרות המשרתים את הצרכים החדשים".

אולם, דרך זו היא קצרה וארוכה. אכן, בטווח הקצר ניתן להביא כך לידי שלימות מוסרית חיצונית ולידי תפקוד סביר, אך מה יקרה במצב מלחמה? עניין זה נבחן אמפירית על ידי צמד פסיכולוגים אמריקאים, גבריאל וסוואגי¹². לדעתם נבע כישלונם של הצבא האמריקאי בוויאטנם בראש ובראשונה מפעילות על פי שיקולי קידום אישי וקרייריסטי. הפתרון לדעתם הוא חזרה לערכים הישנים של טובת המערכת, הקרבה אישית, חובה, כבוד ומחויבות לחיילים ולרעים וכו'. תא"ל אמיר טוען נגדם כי הם התעלמו מכך שהסיבה שבגללה הפעילות היתה אישית וקרייריסטית היא ששיקולים אישיים אפיינו את החברה האמריקאית באותה תקופה "ולכן היה על הצבא דאז... לזהות את הערכים החדשים הללו ולרתמם להשגת מטרותיה". אך בזאת מתעלם תא"ל אמיר ממהותם של הערכים החדשים.

¹¹ ע' לעיל ישראל אשר בך אתפאר' פרקים א', ב'.

¹² ר' בספרם "משבר בפקוד", 1981.

רוח חדשה ישנה

אלו הם ערכים שעל פיהם המחויבות ותחושת השייכות למערכת הארגונית בה פועל הפרט אינן עוד נתון המובן מאליו. הפרט יפעל להגשמת מטרות המערכת רק אם יראה אותן כמטרותיו האישיות, ואין כל מטרה אישית שתסתור את המטרה העליונה - הקיום. למשל, כל פרט שזו מטרתו יעדיף לרדת מן הארץ עם משפחתו ולא להקריב את חייו.

1. משמעות רוח הלחימה בקרב

בשנת 1986 פרסם רס"ן רוברט א. סאקסבי בבטאון ARMY של צבא היבשה של ארה"ב מאמר בנושא זה תחת הכותרת "רוח הלחימה". במאמרו הוא שואל "מדוע רק רבע מחיילי הרגלים במלחמת העולם הראשונה ירו בנשקם, ומדוע הוזכרו אותם שמות לוחמים ודווחו לאחר הפעולה לשם הענקת עיטורים"? תשובה לכך ניתן למצוא בהגדרה הצה"לית לרוח הלחימה ("עקרונות המלחמה"): "זהו תנאי ללחימה! הקושי במלחמה נובע מהדרישה לפעול בניגוד ליצר הקיום האישי, ואף לסכן לוחמים"¹³. במלחמת העולם הראשונה רק המיעוט התגבר על קושי זה, ולכן אף זכה לעיטורים. זו אכן התשובה שמצא גם סאקסבי במאמרו הנ"ל: "על האנשים להיות לוחמים עקשנים, לעולם לא לוותר, להתנגד, לא להיות מובס, להיות כאחד שתמיד תהיה לו היכולת לקום מן הקרשים זב דם כולו, ולהמשיך ללחום בכל שארית כוחותיו עד לנצחון. דיווחים חוזרים ונשנים מזכירים כמה גורמים עיקריים ששברו את התנגדות האויב. ורוח הלחימה מתוארת בצורה הרבה ביותר"¹⁴. רוח הלחימה היא הגורם העיקרי לשבירת התנגדות האויב, הואיל והיא מובילה לגילויי גבורה שמפתיעים את האויב ושוברים את רוחו הוא. בכך ניכר יתרון הצד בעל רוח הלחימה והנצחון מתגלגל לידיו. רא"ל (מיל.) יצחק רבין ז"ל, בנאום שנשא באוניברסיטה העברית לאחר מלחמת ששת הימים, עמד על מקורם של גילויי גבורה אלו: "גילויים אלה ראשיתם ברוח וסופם ברוח, התעלותם של לוחמינו לא בזכות הברזל באה, אלא בזכות התודעה של שליחות עליונה, של הכרה בצדקת ענייננו, של אהבה עמוקה למולדת, ושל הכרת התפקיד הקשה שהוטל עליהם - להבטיח קיום האומה במולדתה, לקיים - ואפילו יהיה זה במחיר חייהם - את זכותו של עם ישראל לחיות חייו במדינתו - חופשי, עצמאי, בשלום ובשלוה".

בסיכומו של דבר הנצחון נובע מגילויי גבורה. אלו, מקורם ברוח הלחימה, ורוח הלחימה באה "בזכות התודעה של שליחות עליונה", ולא בזכות גורם ממריץ אחר.

¹³ "עקרונות המלחמה", חוברת תו"ל למ"פ, מפח"ש.
¹⁴ רס"ן א. סאקסבי, "רוח הלחימה", ARMY, 1986.

שחר ארזי

עצם העובדה שעם ישראל יוצא למלחמה ולא יורד כולו מן הארץ, מעידה על כך שיש עדיין מקום בלבבות הישראליים לגישה השליחותית.

ז. סיכום

התפיסה השליחותית היא דרך ארוכה וקצרה. היא ארוכה שכן אינה מובנת מאליה, ואין אפשרות לקנותה בכסף. אך היא קצרה הואיל ומרגע שנרכשה מובטח כי הדוגל בה יתן למענה את כל מאודו. בדרך זו האדם מרגיש שליח. הוא חש כי הוא נברא בעת ספציפית, במקום ספציפי ולתכלית ספציפית. כל הגורמים הדרושים על מנת שיצליח בייעודו נתנו לו ועתה הוא נתבע להתאמץ ולהשיג.

את העובדה שמי שחי בזמן מסוים, בתקופה מיוחדת ובמקום מוגדר ולא נולד בתקופה אחרת ובנסיבות אחרות נוכל להבין אך ורק אם נקבל את עצם הרעיון בדבר שליחותו של האדם¹⁵.

לסיכום, עצם העובדה שעם ישראל יוצא למלחמה ומקריב נפשות מבניו, מעידה על כך שהרגשת השליחות חיה וקיימת. זוהי הגישה לה מצפה העם. מנהיגות אמיתית אינה מעמידה סטנדרטים ומתאמת ערכים לערכים החדשים אשר 'משענת קנה רצוץ' המה. מנהיגות אמיתית נלחמת על ערכיה, תובעת ודורשת. מנהיג אמיתי יעמוד אל מול תביעות פרטניות "נתנה ראש ונשובה מצריימה", לא זו בלבד שלא יענה לדרישות העם, אלא יאריך עוד יותר את הדרך, ויסב את העם עוד שלושים ושמונה שנים במדבר, על מנת שבסופו של דבר הדרך להגשמת המטרה תהיה הדרך הקצרה.

לכן גם "רוח צה"ל" אינה רק הגבלת ההתנהגות של צבא קיים לפי נורמות מסויימות, אלא קודם כל היא הנשמה המפעמת בלב אנשי הצבא ה"עומדים על משמר ארצנו וערי אלוהינו". ראשית יש לברר ולשכלל רוח זו, ורק על פיה ניתן יהיה לדרוש דרישות כמו דבקות במשימה, אחריות ודוגמא אישית.

¹⁵ הרי"ד סולובייצ'יק, "ימי זיכרון", עמ' 11, המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, ירושלים תשמ"ט.